

## BO'LAJAK TARBIYACHILARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI FALSAFIY BILIMLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH USULLARI

Termiz davlat pedagogika institut

Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

**Mamatqulova Shaxnoza O'ktam qizi**

[mamatqulovash@terdupi.uz](mailto:mamatqulovash@terdupi.uz)

+998957671917

**Annotatsiya** Ushbu maqolada bo'lajak tarbiychilarni intellektual qobiliyatli qilib tayyorlash sifatini zamon talablari darajasiga ko'tarish uchun talabalarni tayyorlash jarayoniga shunchaki yangi mazmunni joriy etish, ularga berilayotgan bilimlar hajmini oshirish tubdan yetarli emas. Ushbu muammoni hal qilish kelajakdagi tarbiyachi-pedagoglarni tayyorlashning asosiy mohiyatini mustahkamlashdan iborat bo'lib, uning tarkibiy qismlaridan biri atrofdagi dunyodagi ob'ektlar va hodisalarni tanqidiy tahlil qilish, bayonotlar va mulohazalarda ishonitirish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish va asoslash qobiliyatini ta'minlaydigan mantiqiy tayyorgarlikni o'z ichiga olishi kerak

**Kalit so'zlar:** intellekt, kognitiv rivojlanish, tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, metakognitsiya, talaba kompetensiyasi, ta'lim texnologiyalari.

Zamonaviy ta'limning uchlik maqsadi - o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish. O'qituvchilar o'z kasbiy faoliyatida ushbu jarayonlarning uzluksizligi va uyg'unligini kafolatlaydi va ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashga chaqiriladi. Shunday qilib, zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar va o'zgarishlar barcha sohalarda, jumladan, ta'limda ham tegishli o'zgarishlarni talab qiladi.

Zamonaviy psixologlar (P. Ya. Galperin, I. F. Talyzina va boshqalar) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar o'quv jarayonida intellektual faoliyatning umumiy usullarini maxsus o'rgatish va rivojlantirish kerakligini ishonchli tarzda ko'rsatdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'rganilayotgan muammo psixologik-pedagogik adabiyotlarda hali ham etarli darajada aks ettirilmagan: biz o'rgangan ishlarimizda ushbu faoliyatga tayyorgarlikni rivojlantirish shart-sharoitlari va tizimi yaxshi rivojlangan emas, garchi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun tayyorgarlikni rivojlantirish uchun samarali, samarali shart-sharoitlar va usullarni izlash bugungi kun talablariga mos keladigan va oliy pedagogik maktab amaliyoti uchun dolzarbdir.

Mamlakatimizda yoshlarga sifatli oliy ta'lim berish, taraqqiyot bilan hamqadam bo'lib kelayotgan mutaxassislarni tayyorlash borasida ham izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim sohasidagi islohotlar, avvalo qamrovni oshirish, institut va universitetlarning moliyaviy holatini yaxshilash, professor-o'qituvchilarni moddiy qo'llab-quvvatlashga qaratildi. So'nggi 5 yil davomida oliy ta'lim tizimini takomillashtirish maqsadida 12 ta Prezident farmoni, 65 ta Prezident qarori, 169 ta Vazirlar Mahkamasi qarori, 66 ta idoraviy hujjatlar, 1 ta qonun, jami 313 ta normativhuquqiy hujjatlar qabul qilindi[1]. Mamlakatda oliy ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalari asosida ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi va u hozirgi kunda amalga oshirib kelinmoqda. Jamiyatning oliy ta'limga bo'lgan talabi dinamik ravishda o'zgarib bormoqda. Kelajak bitiruvchilarni tayyorlash uchun ma'lumot nuqtasi bilim, ko'nikma va hatto malakalarni rivojlantirish emas, balki intellektual salohiyatni rivojlantirishdir. Bu borada "Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shartsharoit yaratish"[2] ustuvor vazifalardan biri sifati belgilab qo'yildi.

Oliy ta'lim vositasida shaxsning intellektual salohiyati jamiyatga faoliyatning turli sohalarida yuqori natijalarga erishishga imkon beruvchi resursdir. "Tajribali

pedagog va mutaxassislarni jalb etgan holda, o'quv reja va dasturlarini tubdan qayta ko'rib chiqish zarur. Oldimizda yoshlarga tarbiya berish, psixologiya va boshqa turli sohalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi. Ikkinchi vazifa – umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, shuningdek, oliy o'quv yurtlaridagi o'qitish sifati bilan bog'liq zamonaviy o'quv reja va uslublarini jorish etish talab darajasida emas... Yana bir muammoni hal etish ham o'ta muhim hisoblanadi: bu pedagoglar va professor o'qituvchilari tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur"[3.45].

Intellectual salohiyat muammosi, uning mohiyati va mazmuni asosan ta'lim va fan tizimidagi holat va o'zgarish nuqtai nazaridan tavsiflanadi. Ayrim tadqiqotchilar fikricha, "Intellectual salohiyat" tushunchasi ta'lim bilan belgilanadi va uning shakllanishi aholi ta'limining o'sishi bilan bog'liq. Bizning nuqtai nazarimizdan intellectual salohiyat tuzilishiga kengroq va tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llash zarur. Uning tarkibiy qismlari ilmiy, ta'lim, innovatsion va madaniy salohiyat bo'lishi mumkin. yondashuvni qo'llash zarur. Uning tarkibiy qismlari ilmiy, ta'lim, innovatsion va madaniy salohiyat bo'lishi mumkin.

Zamonaviy talabalarda intellectual qobiliyatlarning rivojlanishi hali ham yaxshi tushunilmagan, chunki bu masala bo'yicha chuqur tadqiqotlar faqat 20-asrning oxirida o'tkazilgan. N.S. Gileva o'zining ilmiy ishlarida ta'kidlaganidek, talabalar ta'lim muassasasini nafaqat talaba nuqtai nazaridan, balki keyinchalik o'zini o'zi belgilash bilan muayyan ijtimoiy rolning ijrochilari sifatida tanlaydilar [52].

Mavzu ko'p qirrali bo'lib, har tomonlama izlanishni talab qiladi. Intellectual qobiliyatlar rivojlanishi masalasi bo'yicha biz ko'rib chiqqan adabiyotlar to'plami bo'lajak pedagoglarning universitetda o'qish paytida intellectual qobiliyatlarini rivojlantirishga bag'ishlangan hech qanday tadqiqotlarni aniqlamadi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi, shuningdek, intellectual qobiliyatlar va mutaxassislar o'rtasidagi mavjud dixotomiya ta'lim tizimida ularni qo'llab-quvvatlashning etishmasligiga olib kelishi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham

pedagogika fani va amaliyotida bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi to'liq yoritilgan emas. Ushbu mavzu bo'yicha mahalliy va xalqaro psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish bo'lajak pedagoglarning universitetda ta'lim olish davrida intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha yetarlicha tadqiqotlar o'tkazilmaganligini va quyidagilar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni ko'rsatdi:

- jamiyatning raqobatbardosh pedagog kadrlarga bo'lgan ob'ektiv ehtiyojlari va bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlari yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun universitetdagi ta'lim faoliyatining muhim pedagogik salohiyati va bu jarayonning ilmiy-uslubiy ta'minotining etarli darajada rivojlanmaganligi.

Intellektual potentsial shaxsning ma'lum bir ijtimoiy va jismoniy muhitda yetarli darajada ishlashini ta'minlaydi, uni atrofdagi dunyo, birinchi navbatda ijtimoiy dunyo sharoitlariga optimal moslashtiradi. Shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish muammolari tadqiqotchilar tomonidan bir necha yo'nalishlarda ko'rib chiqiladi: psixogenetik tadqiqotlar (D. Gudenough va boshqalar); psixometrik tadqiqotlar (A. Binet, D. Wechsler va boshqalar); Intellectni rivojlantirish muammosining pedagogik va psixologik-pedagogik tadqiqotlari (M.K.Akimova, Yu.B. Gippenreyter, V.V. Davydov, J.Dyui, V.A.Krutetskiy, V.A.Slastenin, S.D.Smirnov, M.A.Xolodnaya, I.I.I.); mehnat psixologiyasi, rivojlanish psixologiyasi, akmeologiya bo'yicha tadqiqotlar (B.G. Ananyev, V.D. Shadrikov va boshqalar).

O'tkazilgan tadqiqotlarga qaramay, bo'lajak pedagoglar shaxsining intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish muammosining muhim jihatlari o'rganilmaganligicha qolmoqda; intellektual va ijodiy salohiyatni rivojlantirishning uslubiy va didaktik asoslari aniqlanmagan, tegishli ilmiy-uslubiy ta'minot mavjud emas. Bu esa bo'lajak pedagoglarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun maxsus pedagogik faoliyatni tashkil etishni taqozo etadi. O'tkazilgan tadqiqotlar ijodkorlik va aql-zakovat (innovatsion va ijodiy salohiyat) dixotomiyasini aniqladi [1]. Aql-idrok va ijodkorlik o'rtasidagi bog'liqlik chiziqli

emas, balki murakkabroq (turli fakultetlardagi natijalardan dalolat beradi). Agar IQ o'rtacha yoki o'rtacha bo'lsa, u ijodiy salohiyat bilan chiziqli bog'liqdir. IQ qanchalik yuqori bo'lsa, ijodkorlik ko'rsatkichi shunchalik yuqori bo'ladi. Shunday qilib, intellektual va ijodiy salohiyati yuqori bo'lgan pedagog o'zini pedagoglik kasbida eng yaxshi tarzda amalga oshirishga, o'z imkoniyatlarini iloji boricha moslashtirishga, yangi, noodatiy faoliyat turlarini bajarishga, faoliyatning yangi usullarini qo'llashga harakat qiladi. Ushbu xususiyatlar innovatsion faoliyatni amalga oshirishga qodir bo'lgan pedagogning o'ziga xos ehtiyojlariga mos keladi. Talabalarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining madaniy o'sish sur'atlarining jadal sur'atlari bilan shaxsning uni o'zlashtirish qobiliyati o'rtasidagi asosiy ziddiyatni hal qilishning zaruriy shartlaridan biridir. Bo'lajak pedagoglarning haqiqiy intellektual va ijodiy rivojlanishi ular o'zlarining intellektual sohalarida ilg'or o'zgarishlarni ongli ravishda amalga oshirganda sodir bo'ladi.

Bo'lajak pedagoglarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga adekvat bo'lgan ta'lim texnologiyalari ikki darajada taqdim etilishi mumkin: yaxlit pedagogik jarayon va pedagogik jarayon elementlari darajasi.

Talaba shaxsining intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalardan muammoli ta'lim, modulli ta'lim, kontekstli ta'lim va o'yinga asoslangan ta'lim eng ko'p qo'llaniladi

#### **\Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**

1. G'oziyev E. "Psixologiya". – Toshkent, 2010.
2. Saidahmedov N. "Yangi pedagogik texnologiyalar". – Toshkent, 2016.
3. Jalolov J. "Pedagogik kompetensiya asoslari". – Toshkent, 2020.
4. Sternberg R. "The Theory of Human Intelligence". – New York, 2018.